

Ибрагимов К.

КУРМАНЖАН ДАТКА – АРИЙЛЕРДИН КЫЗЫ

Ибрагимов К.

КУРМАНЖАН ДАТКА – ДОЧЬ АРИЕВ

K. Ibragimov

KURMANZHAN DATKA – THE DAUGHTER OF THE ARYANS

УДК:808.44

Эне доорунун өкүлү, Ата-Мекенинин куту «Ааламды башкарган айымдар» нускасынан элибиздин Алай ханышасы атка конгон, ак кызмат кылган Курманжан датка энебиз.

Курманжан датка 1811-жылы оокаттуу кыргыз үй-бүлөсүндө жарык дүйнөгө келген.

Атасы Маматбай Мунгуш уруусунун Жапалак уругундагы сөзү өтүмдүү, өз оокатына тың адамдардан эле.

Энебиз эркин өсүп, эркин тарбия алган Курманжан жаштайынан зирек, акылы жетик, чечкин мүнөздүү өсөт. Акыл тану менен өзгөчөлөнгөн жүрүм-турумдары менен элдин оозуна алына баштаган. Жаш курагы жеткенде ата-энелеринин макулдашуусу менен Кулсеит аттуу жигитке турмушка чыгат. Бирок жактырбай, тийген күйөөсү менен бакытка бөлөнүп түбөлүк жашай албасына көзү жеткен соң, салтанаттуу сакталган салтка, уруктуугандарынын каршылыгына карабай, күйөөсүн чанып, өз атасынын үйүнө баса берген. Мунун өзү ошол мезгилдин шарты боюнча зор чечкиндүүлүктү талап кылган, келечек тагдырын жоопкерчилик менен мамиле эле. Курманжандын өз бактысын табуу үчүн жасаган мындай аракети ал мезгилде зоболосу артып, атак-даңкка жаңыдан бөлөнө баштаган Алымбек даткага да дайын болот. Арымунун айтып келген экинчи тараптын доосу менен бул ишти жөнгө салууга белсенген Алайдын башкаруучусу Курманжандын жөндүү жообун угуп, жылдыздуу жүзүн көрүп, өзгөчөлөнгөн мүнөзүн жүрөгү менен туюп ашыктыктын торуна чалдыгат. Жандай жүргөн сынчылары да бул жубандын аялзатында чанда кездешүүчү касиеттерин байкап, Алымбек датканын жанданган делебесин, келечектин жибеси экендигине карата ого бетер арттырып коёт. Натыйжада ашыктыктын акылдуу торуна чалынган жаш датка бардыгына кайыл болот. Бар аракети жасап, жаш жубандын башын ачып, жүрөгүнүн каалоосун ишке ашырат. 1832-жылы тагдыр насибинен ак никелүү жарын Алайына алып келет. Курманжандын жаңы жашоосу башталат. Көпчүлүк изилдөөчүлөр: “Курманжан Алымбек даткага турмушка чыккан соң коомдук иштерге аралашып, элге тааныла баштады. Алымбек даткага тийбегенде Курманжан мынчалык кадыр-баркка жетмек эмес”, – деген пикирлерин айтып келишет.

Кыргыз эли дүйнөдө эн байыркы элдерден болгонунан Ажалык доорду коштогон энелик доордун өкүлдөрү кырк кыздын теги Жаныл Мырза, Сайкал, Каныкей сыяктуу батыр акылдуу кыздарынын бири экенин эске алсак, энебиз Курманжан датка, Роза Исаковналар кыргыз тегин салтанаттуу куту кыздарынан Курманжандын акылдуу, сабырдуу тартуулаган касиеттерин, анын Алымбек даткага тийгизген таасирлерин, зоболосунун көтөрүлүшүнө тийгизген көмөгүндө улуу тагдырды танууга болбойт. Анын акылдуу касиеттеринин ачылышына, эл арасында таанылышына Алымбек датканын өзгөчө салымын белгилөөгө болот. Эң башкысы ошол доордун мыкты эки инсанынын табышуусу эки тарапка тең бирдей болуп, алар бири-бирин акылдуу мамилелеринин шерелешкенин толуктап турушкан.

Алымбек даткага турмушка чыккандан тартып Курманжандын жашоосунда жаңы мезгил башталып, элдин кызматына алынып, кадыр-баркы арта берген. Ал тууралуу айтылган калыс, сындар эл арасына тездик менен таркап, аны көрүүгө, сөзүн угууга, жакындан таанышууга мамиле кылууга ар тараптан адамдар агылып келип турган. 1832-1842-жылдары алайлык кыргыздардын арасында айрым маселелерди адилет чечкендиги, даткага жакындан кеңеш берип, ишин жеңилдеткендиги ага зор кадыр-барк алып келет. Бул жылдары Курманжандын журт башкарган жөндөмү калыптанган.

1842-жылы Кокон хандыгы үчүн оор мезгил болду. Хандык кыйроонун алдында турду. Мадали хан мамлекетти сактап калуу аракети көрбөй, өзүнүн күнүмдүк жыргалын ойлоду. Акыры Бухара эмирлиги Кокон хандыгына басып кирип, Мадали ханды бир туугандары менен, энесин кошуп өлүм жазасына буюрду. Хандык талоонго кабылды. Хандыктын отурукташкан калкы айласы куруп, кыргыздарга кайрылышкан. Баскынчылардын талоонун токтотууга тоолуктар уюшушуп, мамлекетти кыргыздар сактап калышкан. 1842-жылы жай ортолоп Кокон хандыгын басып алган бухаралыктарга кыргыздар катуу сокку уруп, Таласта таекелеринин арасында жашап келген Шералыны тоолуктар тактыга отургузушуп, хан көтөрүшөт. Ордодо, жалпы эле хандыкта кыргыздардын зоболосу артып, ээлиги орнойт. Ордого катар-катар боз үйлөр тигилип, куттук айтышкан кыргыздардын агымы

артат. Алымбек датка да Алайдын мыктыларын, Курманжанды алып Шералы ханга куттук айтып келет. Хан ордосунан Курманжан Шералы хандын аялы Соно айым, Жаркын айым, анын синдис Зыйнат менен таанышып, сыр чечишип мамилесин бышыктайт. Күнү-түнү бирге болушуп алардын ортосунда терең мамиле, тууганчыл жакындык жаралган. Ушул учурдан тартып Жаркын айым, Зыйнат аркылуу Курманжан ордо сырлары, андагы ар кандай маалыматтар менен тымызын кабардар болуп турган. Кыргыздын мыкты үч айымы элдин, жердин кызыкчылыгы үчүн биргелешип аракеттенүү жагын бышыкташып, Курманжан Алайга кайткан. Мына ушул жолугушууда түптөлгөн ысык мамиле Жаркын айым, Зыйнат датканын көзү өткөнгө чейин уланып, Курманжан датка ордо менен байланышын үзгөн эмес. Ордодогу кыргыздын ушундай таасирлүү айымдары менен Курманжан мамиле түзүп, алардан ордо сырларын, жашыруун кабарларды алып турган. Ордодон алынган кабар боюнча Алымбек датканы өлүмдөн сактап калган учурлары тарыхый даректерде айтылат. Курманжандын ордо менен жакшы мамилесинен улам ал тууралуу аңыз кептер элге тарап, Алымбек датка сыяктуу эле хандыктагы таасирлүү адамдардын бири болуп калган. Анын үстүнө Алымбек датка Ош шаарындагы курулуш иштери менен көп алектенип, ордодогу окуялардын чордонунда жүргөндүктөн Алай элинин арымдарын Курманжан датка угуп, аларды адилет чечип турган. 1858-жылы Алымбек датканын жардамы менен Кудаяр хандын бир тууганы Малабек анын ордуна хан көтөрүлөт. Алымбек датка хандыктагы баш үвазирлик кызматты ээлейт. Ошондон тарта ал Алайга сейрек каттап калган. Андыктан Алайдагы бардык түйшүк Курманжанга жүктөлөт. Курманжан датка ошол мезгилде эле датка даражасына татыктуу иштерди аткарып турган. Ал эми Алымбек датка өмүрүнүн аягына чейин ордо иштери менен алектенип, акыры андагы кутумчулуктун курмандыгына кабылып каза болгон. Ал учурда Курманжан датка акыл токтоткон куракка, 52 жашты аркалап калган болчу. Ал беш баласы менен жесир калып, Алымбек датканын бардык түйшүгү анын мойнуна жүктөлгөн.

Курманжандын датка даражасы тууралуу да кайчы пикирлер айтылып келүүдө. Ал Кокон хандыгынан эки жолу датка даражасын алган деген маалыматтар көп кездешет. Анда анын чын төгүну мындай.

1863-жылы Кудаярды кайрадан тактыга отургузуу максатында Бухара эмири Сеид Музаффар-эддин көп сандаган аскерлери менен Коконду басат. Алымкул аталык башында турган кыргыз күчтөрү Ошко, андан Өзгөн, Кара-Кулжаны көздөй чегинет. Аларды жазалоо аракети менен Бухара эмири Ошко келет. Оштон аларды Курманжан башында турган кыргыздар каршылайт.

Мына ушул жолугушууда Курманжандын орундуу сөздөрүнө, тунук акылына, эл арасындагы таасирине ынанган эмир ага датка даражасын ыйгарган. Сеид Музаффар-эддин атасы Насруллоо караганда алда канча билимдүү, көп окуп көптү билген адам экени тарыхта маалым. Ал Азиядагы башка элдерге караганда кыргыз аялдарынын акылдуулугу, баатырдык ачыктыгы, журт башкарган касиеттери тууралуу элден угуп, Кашкардан Бухарага кайткан элчилеринен, соодагерлеринен Курманжан тууралуу алардын айрым маселелерин ар убак адилет чечип берип турганы тууралуу да кабардар болуп келген. Андыктан ал Курманжанга датка даражасын ыйгаруу менен Алай аркылуу өтчү соода жолунда өз букараларынын жаздайын да ойлогон. Ошентип аялзатына датка даражасынын ыйгарылышы динге чүмбөттөлгөн Азия элин таңкалтырса, Курманжандын даңазасын арттырган. Курманжан датка бул жолу эмирдин колунан Кокон хандыгынын датка даражасын эмес, Бухара эмирлигинин датка даражасын алган. Мындай даража аялзатына алгачкы жолу берилиши эле. Датка – Бухара, Хива жана Кокон ээликтериндеги мансап даражасы болгон. Ал карамагындагы элден түшкөн арымдарды, даттанууларды ханга билдирип, хандын жообун оозеки же жазуу түрүндө кайта элге жеткирип турган. Кокон хандыгында бул даража аталык, кушбегинен, кийинки орунда туруп, аймактардагы өтө таасирдүү он гана адамга ыйгарылчу. Хандын атайын жарлыгы менен бышыкталып, мөөр ойдурулуп берилчү. Даткалык үчүн ордодон жылына 1000 теңге маяна төлөнгөн. Андан сырткары хан жарлыгы менен белгилүү өлчөмдө жер үлүшү түбөлүк менчикке бөлүнгөн.

Ал эми Курманжан даткага Кокон хандыгынын датка даражасы 1865-жылы Кудаяр хан тактыга үчүнчү жолу отургандан соң ыйгарылган. Ордого куттук айтып келген Курманжан датканы Кудаяр хан апасы Жаркын айым, таажеси Зыйнат болуп белгилүү бектердей тосуп алып, сый көргөзүп, датка даражасын ыйгарып, мөөр ойдуруп, баалуу белектерди тартуу кылган. Бухар эмиринен датка даражасын алган Курманжан даткага Кокон хандыгынын даткалыктын мына ушул жолугушууда ыйгарууга аргасыз болгон. Курманжан датка ошентип өз доорунда Бухара эмирлиги менен Кокон хандыгынын датка даражасын алган жалгыз кыргыз айымы болгон. Анын таасири эми Алай, Ош, Анжыян, Аксы аймагындагы элдин арасында гана эмес, ордонун өзүндө, алыскы аркалык кыргыздардын арасында да өтө жогорулап, аброй урматы көрбөгөндөй арткан. Бирок, анын ордо менен мамилеси көп узабай солгундай баштаган. Анткени 1868-жылы хан энеси Жаркын айымдын көзү өтүп, ар убак энесинин кеңеши менен кыргыздарга жакшы мамиледе болуп келген Кудаяр хандын ач көздүгү артып, душмандыгы күчөгөн. Кыргыздар ар кандай адилетсиздикке эч моюн сунбаган, эркиндикти туу

туткан калк экендигин Кудаяр хан эстегиси келбейт. Көп өтпөй, 1871-жылдан баштап хандыктын ар кайсыл бөлүктөрүндө элдик толкундоолор башталып, ал акырындап бүткүл хандыкты кучагына ала баштаган. 1873 –жылдан тарта боштондук үчүн күрөштү күч менен басууга шайы жетпей калган. 1875-жылы жалпы элдик кыймыл өзүнүн туу чокусуна жетип, август айында кыргыздар Кудаяр ханды тактыдан кууп, анын ордуна Полот хан деген ат менен көтөрүлүшкө жетекчилик кылган Исхак молдо Асан уулун хан көтөрүшөт. Бул күрөштө Курманжан датка жана анын уулдары эл тарапта болуп, Кокон шаары кыргыздар тарабынан ээленгенде тун уулу Абдылдабек ордо калаанын акими болуп дайындалган. 1876-жылы 19-февралда орус аскерлери Коконду ээлеп, хандыкты биро толо жоюп, Орусиянын курамына күч менен каратып алган соң Полот хан, Абдылдабек баштаган күчтөр Алай тоолоруна чегинүүгө аргасыз болгон.

Орус бийлиги алгачкы жылдары Курманжан датканын аброюн, эл арасындагы таасирин өз кызыкчылыктары үчүн пайдаланууга аракет кылышкан.

Алайда уланган боштондук күрөштөрдү толук басуу үчүн жазалоочу аскерлерден турган атайын күч 1876-жылы эки жолу кандуу экспедиция (жортуул) уюштурган. Ага чейин жиберилген чакан жазалоочу аскер тобу Абдылдабек жетектеген кыргыздардын катуу каршылыгына кабылышып, оор жоготуудан кийин артка кайтууга аргасыз болушкан. Бул окуядан соң апрель айында генерал М.Д. Скобелев башында турган жазалоочу аскерлер Алайга аттанышкан. Алар 25-апрелде Жаңырык капчыгайында Абдылдабектин катуу соккусуна кабылышкан. Бирок кыргыздардын арасынан чыккан саткындар Жаңырык капчыгайында жайланышкан кыргыздарга айланып барчу жолду көргөзүп берген соң гана жазалоочу аскерлер женишке жетишкен. Артынан, бет маңдайынан урулган соккудан кийин гана Абдылдабектин кошууну тоо аралап чегинүүгө аргасыз болушкан. Алар күрөшүн токтотпой, ар кайсыл коштуулардан буктурмаларды уюштуруп, каршылыгын токтотушкан эмес. Тоолуктардын соккусуна туруштук бере албасын сезген генерал М. Д. Скобелев май айында жазалоочу аскерлери менен артка кайтууга аргасыз болгон. Бул окуядан көп өтпөй 1876-жылдын июль-август айында атайын даярдыктар көрүлүп, Алайга экинчи жолу аскердик экспедиция уюштурулган. Абдылдабектин кошуунун биротоло талкалоо үчүн Алайга жасалган бул жортуул да анчалык ийгиликке жетпеген соң, генерал Д.М.Скобелев август айынын башында Курманжан датканы туткунга алып, ага “дипломатиялык” жылуу мамиле жасап, анын жардамы менен элдик кыймылды ооздуктоого жетишкен. Зор күч, ар кандай коркутуу, катуу чабуул менен басылбаган элдик кыймыл ошентип Курманжан датканын таасири менен токтотулган. Бул окуя тууралуу Өзбек

Республикасынын мамлекеттик борбордук архивинде (Ташкент шаарында) сакталып турган катында Курманжан датка жеткиликтүү баяндап берген. Өз мөөрү менен бышыктаган бул катында ал: *Жандыраалы Скөбүл (генерал Скобелев) пааша мени өзүнө чакырып алып, мага балдарымды өз мекенине кайтаруумду, алар келип тынч жашай берүүсүнө кепилдик берээрин айтып насаат берди. Анан улуу урматтуу жарым пааша фон Кауфман Ошко келгенде мен аны тосуп чыктым. Ал мени менен сылык сүйлөшүп, мага жакшылык каалап: “Уулдарыңызга кат жазыңыз, алар кайтып келип тынч жашай берсин, өзүңүздүн урууңузга кайтканда аларга тынч жашагыла деп насаат айтыңыз... Мен Ош үйүзүнүн начальнигине сиздин уулдарыңызга кызмат берүүсүн сунуш кылам жана император ак паашанын алдына өзүңүзгө пенсия бөлүп берүүсүн өтүнүп кайрылам”, – деп айтып, мени баалуу чапан жана алтын саат менен сыйлады. Жолугушуудан соң мен туш тарапка кеткен уулдарыма кайтып келүүсүн айтып кат жөнөттүм. Уулдарымдын ичинен эң улуусу Абдылдабек бөтөн жерде набыт болуп, калгандары биринин артынан бири кайтып келе баштады... Жарым пааша фон Кауфман төрө өзүнүн убадасы боюнча мага жылына 300 сом өлчөмүндө пенсия бөлдүрүп берип, уулдарымды жергиликтүү башкаруу кызматтарга коюу тууралуу көргөзмөсүн берди”, – деп баяндаган. Ошентип катта баса белгиленгендей, Курманжан датканын аракети менен Алайда тынчтык орногон.*

Орусиянын үстөмдүгү орногон учурдан өмүрүнүн аягына чейин Курманжан датка Түркстан чөлкөмүнүн тогуз генерал-губернаторун (1876-1907-жж.), Фергана облусунун сегиз аскер губернаторун, Оштун оёзнойлорун, Европадан келген жүздөгөн ар кыл мартабалуу конокторду Оштон, Алайдан тосуп алып, аларды жогорку деңгээлде меймандаганы ошол кездеги гезит-журналдарда, эмгектерде көп эле жазылган. Алардын арасында ошол кездеги Орусия империясынын Генералдык штабынын офицери, келечектеги Финляндиянын тунгуч президенти Маннергейм да болуп, датканын колунан даам татып, батасын алганын кантип унутабыз. Мына ушундай ар кандай деңгээлдеги жолугушууларда анын табийгатынан элчилик жөндөмү, меймандостугу, интеллектуалдык жогорку деңгээли жөнүндө өздөрү күбө болгон адамдардын эскерүүлөрүндө, жазма даректерде даана сүрөттөлгөн. Ошондой эле Курманжан датка Ошто, Маргалаңда жалпы эле чөлкөмдө жашаган орус аялдары менен да жакшы мамиледе болуп, алардын айрым уюмдарына кайрымдуулугун көргөзүп турган. Алсак, 1904-жылы Ошто талаа лазареттерине шейшеп даярдоо үчүн аялдардын комитети түзүлөт. 7-мартта комитеттин алгачкы жыйыны болуп, ага 93 жашка чыкканына карабастан Мадыдан Курманжан датка ат үстүндө келип катышып, кайрымдуулук максат

тында комитетке 100 сом кошумчасын кошуп кайткан (Туркестанские ведомости, 1904, № 40).

Курманжан датканын даңазасын арттырган, атын алыска тааныткан дагы бир башкы жагдай, анын энелик улуу касиети, мыкты тарбияланган уулдары, неберелери.

Алардын жалгыз эненин эмес, жалпы элдин уулу болушуна албетте, Курманжан датканын таасири зор.

Муундан муунга адамдат маданиятына өрнөк сабырдуулук, каниет менен кыргыз элдин сактап калган. Аял – жар, аял – эне. Курманжан энебиздин дагы бир эл оозунда калган даңкы уулу Камчыбекке тиешелүү. Жалган жалаа менен орус жазалоочулары уулу Камчыбекти дарга асышат. Эл алдында Курманжан датканын коштошор сөзү “жашыба, балам, душманың сөз кылбайбы. Жашыды, майтарылды деп таба кылбайбы. Сал, сыйыртмакты моюнга!” деген кайрат сөзү болуптур. Байкасаңыз, сөздүн өзүндө канчалык энелик күйүт, сыймык жатат. Уулун дарга асканда аркан үзүлүп кетип, эч качан башы ийилбеген Курманжан: «Жараткан Алла өзү актап жатат! Баламдын күнөөсү жок! Жаза бир, өлүм бир. Баламды бошоткула!» деп чыгат. Бирок талабы орундалбайт. Чыр чыгарчу болсо куралчан орустар аз сандагы кыргызды жайпап кетерин сезген Курманжан элин айланга карап алып айласыз токтогон экен. Бул энебиздин эли үчүн болгон дагы бир курмандыгы эле. Энелик курмандыгы болчу.

Курманжан датка Алымбек датка менен 29 жыл жашап, беш эркек балалуу, 2 кыздуу болгон экен. Кыздары тууралуу эч кандай так маалымат жок. Улуу уулу Абдылдабек орустардын бийлигин кабыл албай, “атадан калган ызаатым тебеленгенче тентип кетем” деп Ооганстанда жүрүп каза болот. Анын сөөгүн өлгөн жеринде калтырып, жүрөгүн тилип келип өз жерине коюшат. Камчыбеги орустардын колунан каза тапканын жогоруда сөз кылып кетик. Маамытбек, Асанбек, Баатырбек ак падышанын бийлигин таанышкан.

Алымбек датка ар убак мамлекеттик иштер менен алыскы сапарда жүргөндүктөн, балдарга башкөз болуу, аларга мыкты тарбия берүү жубайына жүктөлгөн. Ал өз балдарына гана эмес, ошол чөлкөмдөгү мыкты чыкма балдарга да кам көрүп, туура тарбияланышына көз салып турган. Ошол кезде кыргыздар үчүн ал Умай эне сымал эле. Мына ошондуктан анын уулдары да атасындай элдин керегине жараган, журт башкарган мыкты инсандар болуп жетилген. Өгөй болсо да өз баласындай болгон Жаркынбайы (айрым маалыматтарда бир тууган кайниси) Оштун акими болуп туруп, 1865-жылы Ташкент шаарын генерал Черняевдин баскынчыл жортуулунан коргоо учурунда Алымкул аталыктын жанында жүрүп курман болгон. Тун уулу Абдылдабеги 1865-жылдан агасынын ордуна Оштун акими, Полот хандын боштондук күрөшүнүн мезгилинде башкы аскер жетекчилеринин бири болуп, ал хан тактысын ээлеген соң ордо калаа Кокондун

акими болгон. Алайдын көз карандысыздыгы үчүн өмүрүнүн акырына чейин баскынчыларга каршы согушкан. Баатырбеги Кашкардын бакдөөлөтү Жакыпбектин ишеним арткан жакын адамы, кийин Кудаяр ханды тактыдан кууганга жигердүү аралашып, Орус падышачылыгынын заманында Булак-Башы болуштугунда болуш болгон. Маамытбеги Абдылдабек менен бирге Ооган жерине чейин кошо кетип, кийин Гүлчөнүн болушу, Асанбеги Ноокаттын болушу, Камчыбеги Алайдын болушу болуп турган. Курманжан датканын неберелери да эл кадырлаган эр азаматтардан болушкан. Уул-неберелеринин эл арасындагы кадыр-баркы, таасирлери Курманжан датканы кадыр баркын, сый-урматка бөлөп турган. Курманжан датка 1894-жылы падышалык төбөлдөргө жолдогон бир катында өзүнүн үй-бүлөсү, уулдары тууралуу сыймыктанган: “Менин балдарым сыяктуу эле алардын атасы жана чоң атасы мурдагы мусулман хандарына жана бектерине ак ниеттери менен берилип кызмат кылышып, ардактуу жана жакшы адамдардан болушкан. Эч качан эч нерсе менен айыпталбаган, өзүлөрүнүн наамына доо кетирбеген жана элге таанымалдыгы менен сый-урматка ээ болуп келген”, – деп жазган.

Курманжан датканын кылым карыткан өмүрүн шаан-шөөкөттөр менен бирге оор жоготуулар, кайгы-капа такай коштоп жүргөн.

Жамандык учурундагы көчмөн элге ылайык адаттан тыш көтөрүмдүүлүгү айланасындагыларды таң калтырган. Жакшылыкка көппөгөн, а жамандыкта чөкпөгөн өзгөчө сабырдуулугу менен айырмаланган. Алгач Алымбегинен ажырап, балдары жетим, өзү жесир калды. Канчалык кайгырып жоктосо да ал чөкпөдү, кайра чыңалды. Алымбек датканын бүтүндөй түйшүгүн, эл алдындагы жоопкерчилигин өзүнө алды. Өмүрүнүн аягына чейин ал милдетти айныксыз аткарды. Андан көп өтпөй Ташкент шаарынын алдындагы согушта (1865-ж.) Жаркынбайы курман болду. Анын аза кайгысын тартты. Уулдары ар убак эркиндик үчүн күрөштөрдө эл башында туруп, кыл чайнашкан катаал окуяларда алдыңкы катарда жүрүштү. Эне катары ал балдарынын амандыгын алыста жатып тилеп келди. Жаман кабар келбесин деп жүрөгү сыздап, жүлүнү бошоду. 1876-жылы эл-жерин баскынчылардан коргоодо Абдылдабеги баш болгон уул-неберелери Ата журтуна алыска кетип, ал жерден Абдылдабеги каза болуп кайтпай калды. Тун уулунун оор кайгысын тартты. Мал-мүлкүн, ээлеген жерин падышалык өкүмзарлар тартып алышты. Ага мунобады. Курманжан датканын эл арасындагы кадыр-баркын төмөндөтүү максатында 1893-жылдагы төрт бакылоочунун өлүмүн шылтоолоп, күнөөсүн далилдебей туруп падышалык администрация эң кенже сүймөнчүк уулу Камчыбегин энесинин көз алдында дарга асты (1895-ж.). Уулдарынын бардыгын болуштук кызматтан четтетти. Уулу Асанбекти, неберелери Мырзапаяс, Арсланбекти

Иркут губерниясына сүргүнгө айдатты. Бул кайгылуу окуялар Курманжан датка үчүн өтө оор тийген. Бирок алардын бардыгын көтөрүүгө мажбур болду. Камчыбегинен бир жыл өтпөй 1896-жылы уулу Баатырбегинин сөөгү жерге коюлду. Эне үчүн балдарынын өлүмүнөн оор бул дүйнөдө эч нерсе жоктур.

Курманжан датканын көз алдында жалгыз баласы эмес, төрт баласы өмүрлүк жолдошу көз жумуп отурбайбы, каран күндүкү! Анын өмүр баянын алгачкы жолу кеңири изилдөөгө алган И.П.Ювачевдин жазганы боюнча Курманжан датканын урпактарынын саны көзү тирүүсүндө 183 адамга жетип, алардын 85и анын көз алдында каза болуп, кошок айтып түбөлүк жайына узаткан. Мына ушундай кайгы-капалуу турмушту башынан кечирген Курманжан датка өзү 1907-жылы 1-февралда 96 жашында дүйнөдөн көзү өткөн. И.П.Ювачев 1907-жылы Ошко келгенде Курманжан датканын урпактарынан 98 адам (эки уулу, эки кызы, 31 небереси, 57 чөбөрөсү, 6 кыбырасы) жашаарын жазган. Совет доорунда Курманжан датканын бүтүндөй урпактары куугунтукталып, көптөгөн запкыларды баштарынан кечиришти. Алар датканын урпактарыбыз деп айткандан чоочулашып, энеси тууралуу эл алдында

оозана алышчу эмес. Жыйынтыктап кыскача айтканда, Курманжан датканын абийир урматы, сабырдуу акылман касиети элибиздин уул-кыздары неберелеринде муундан-муунга мекенчил элинин булагына айланды. Маселен, М.М. Адишов небересин алсак КР академиясынын президенти болду. Ал да аз өтпөй орун бирөөлөрдү насым оруусу менен дүйнөдөн кайтты.

Түмөн адам жакын туруп жанаша,
Курманжанга чогуу окуду жанаша.
Кыбла жакта жаты Курманжан
Кытыры жок жерге болгон данаша.
Тажияга ушунча элдин келиши,
Арбагына ыйык таазим бериши.
Датка баркын так өлчөөчү жараза

Адабияттар:

1. Жусуев С. «Курманжан датка» - Б., 1994, 5-304 бб.
2. Манас, Сагынбай Орозбак уулунун варианты, - Фрунзе, 1980, 345-389-б.
3. Өмүралиев С., Кундузакова С. А., Абдыкаимова О.С. Тилибиз - биздин дилибиз.- Б., 2008, 1-китеп, 72-73-б.
4. Өмурзакова Т. Курманжан датка.- Б., 2002.

Рецензент: к.филол.н. Шакиров Ш.